

Warszawa, 8. 01. 2021 r.

Prof. dr hab. Zbigniew Izdebski
Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Seksuologii
Uniwersytet Warszawski

**Ocena rozprawy doktorskiej
Pani mgr Karoliny Nowak**

**„Ryzykowne zachowania seksualne młodzieży z
zaburzeniami zachowania.**

**Analiza indywidualnych przypadków w
perspektywie oddziaływań korekcyjnych i
wychowawczych”**

**napisanej pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty H. Kowalczyk, prof.
UMK, promotor pomocniczy: dr Agnieszka Latoś, prof. uczelni UKW**

**Ocena trafności wyboru i oryginalności problematyki badawczej podjętej w
rozprawie**

Jak trafnie dostrzega Autorka dysertacji, w Polsce można mówić o deficycie badań nad seksualnością dzieci i młodzieży, a zwłaszcza o bardzo rzadkim podejmowaniu w badaniach empirycznych problemu seksualności młodych osób przejawiających różnorodne zaburzenia, przestępczej aktywności seksualnej nieletnich oraz normatywnej ekspresji seksualnej dziecka, a także aktywności seksualnej znajdującej się na granicy normatywności / nienormatywności. Trzeba przy tym zaznaczyć, że jest to obszar dość skomplikowany zarówno pod względem eksploracyjnym, jak też interpretacyjnym. Dodatkowo nakłada się na te trudności niejako naturalna niechęć badanych do opisu sytuacji w jakiej się znajdują i ujawniania poglądów oraz motywów swojego postępowania, a także problemy natury etycznej przed którymi staje badacz podejmujący taką problematykę.

W tej sytuacji, podjęcie się przez Panią mgr Karolinę Nowak opracowania dysertacji na temat „Ryzykowne zachowania seksualne młodzieży z zaburzeniami

zachowania. Analiza indywidualnych przypadków w perspektywie oddziaływań korekcyjnych i wychowawczych” należy uznać za trafny wybór zagadnienia, które nie jest dostatecznie rozpoznane i ma ważne odniesienia do praktyki pedagogicznej.

Struktura opracowania

Dysertacja opracowana przez Panią Karolinę Nowak, to obszerne opracowanie, liczące 581 stron. Pomieszczono w niej 37 tabel, 43 ryciny, 6 diagramów, 6 schematów i bibliografię. W aneksie Autorka umieściła narzędzia badawcze: plan wywiadu z rodzicami i Inwentarz Możliwych Ryzykownych Zachowań Seksualnych (przed okresem dojrzewania autorstwa M. Zielonej-Jenek i A. Chodeckiej oraz w okresie dojrzewania – narzędzie własne), a także Kwestionariusz Agresywności Młodzieży. Reaktywność Emocjonalna - KAM RE 1.

Układ rozprawy jest klarowny, typowy, charakterystyczny dla prac empirycznych. Praca składa się ze wstępu, trzech rozdziałów zawierających teoretyczne wprowadzenie do podjętej problematyki, części poświęconej metodologii zrealizowanych przez Autorkę badań, części prezentującej wyniki badań oraz podsumowania zawierającego wnioski sformułowane przez Autorkę na podstawie analizy rezultatów badań własnych.

Stopień zaawansowania zawartej w rozprawie wiedzy teoretycznej

Teoretyczne podstawy badań zaprojektowanych i zrealizowanych przez Panią Karolinę Nowak zostały zawarte w trzech rozdziałach dysertacji. Autorka, w obszernym, liczącym niemal 200 stron, przeglądzie literatury, omawia takie zagadnienia, jak: ryzykowne zachowania seksualne oraz powiązane z ich występowaniem wybrane czynniki ryzyka w rozwoju u młodzieży z zaburzeniami zachowania oraz etyczność i ocena normatywności zachowań seksualnych, a także możliwości oddziaływań korekcyjnych i wychowawczych wobec młodzieży z zaburzeniami zachowania. Do tej części pracy można wnieść najwięcej uwag, dotyczących zarówno zakresu podejmowanych zagadnień, formułowanych tez, jak i sposobu ich prezentacji.

Jeśli chodzi o zakres podejmowanych zagadnień, to poruszanie zarówno problemów kluczowych dla problematyki pracy, jak i zagadnień pobocznych źle wpływa na klarowność wyводу, niepotrzebnie rozbudowuje tekst opracowania. Co do problemów kluczowych, to za niezbędne można uznać omawianie takich zagadnień, jak: zaburzenia zachowania, zachowania ryzykowne, czynniki ryzyka, norma w odniesieniu

do aktywności seksualnej. Dobrą decyzją było także szczegółowe omówienie koncepcji ścieżek rozwoju patologii (*developmental pathways*) A. Picklesa i J. Hilla, którą Autorka wykorzystwała do budowy koncepcji badań własnych oraz sposobu analizy danych jakościowych. Trudno jednak wskazać przesłanki, które spowodowały umieszczenie w części teoretycznej pracy wielu obszernych fragmentów poświęconych, np.: klasyfikacjom (s. 48), eksperymentom na szczurach i makakach związanych z więzią z matką (s. 84), związku między doświadczeniami społecznymi dzieci a ich późniejszymi umiejętnościami dotyczącymi rozwiązywania zadań z zakresu teorii umysłu (s. 92-93).

W sposobie budowania narracji w tej części pracy można dostrzec także inne niepokojące tendencje. Pierwszą z nich jest odchodzenie od głównego zagadnienia, zwłaszcza „zapominanie” o pierwszoplanowej roli ryzykownych zachowań seksualnych. Pisząc o zaburzeniach zachowania oraz czynnikach ryzyka powiązanych z występowaniem zaburzeń zachowania u młodzieży Autorka opiera się na koncepcji J. Konopnickiego i odwołuje się do prac B. Urbana. To słuszne podejście. Warto byłoby sięgnąć jednak po inne publikacje, w których wiele uwagi poświęcono nie tylko zaburzeniom zachowania, ale także związkom niedostosowania z seksualnością, np. P. Gindrich, *Psychospołeczne komponenty nieprzystosowania*. Lublin 2007. W rozdziale 3. „Możliwości oddziaływań korekcyjnych i wychowawczych wobec młodzieży z zaburzeniami zachowania” Autorka umieściła informacje na temat metodyki resocjalizacji, zabrakło natomiast propozycji dotyczących włączania w proces profilaktyki i resocjalizacji programów dotyczących ryzykownych zachowań seksualnych. To tylko przykłady.

Inną tendencją, związaną z podejmowaniem bardzo wielu problemów, jest definiowanie poszczególnych pojęć, zarówno kluczowych dla tematyki pracy, jak i pobocznych, nie mających związku z przedmiotem badań, a także rozbudowywanie fragmentów tekstu poświęconych rozważaniom definicyjnym, np. dotyczącym pornografii (s. 107 -110).

Trudno się zgodzić także z niektórymi tezami stawianymi przez Autorkę, np.:
- „w wielu takich przypadkach – w tym także w zakresie udzielania pomocy młodzieży przejawiającej dewiacyjne zachowania (w wielu przypadkach skorelowanych z ich niedostosowaniem społecznym) – niezwykle pomocna i użyteczna okazuje się

pedagogika resocjalizacyjna” (s. 194). Zachowania dewiacyjne są symptomami niedostosowania społecznego.

- „różnego rodzaju zabawy o charakterze erotycznym [...] często kończą się współżyciem seksualnym, a nawet seksem zbiorowym” (s.25). Seks grupowy jest współżyciem seksualnym.

- “najnowsze wyniki badań dowodzą, że prawdopodobieństwo podejmowania ryzykownych zachowań związane jest również z pewnymi cechami osobowości” (s. 26). To już badano w latach 60. ubiegłego wieku, np. M. Jasińska (1967), Proces społecznego wykołajenia nieletnich dziewcząt, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.

- „dziś młodzi ludzie tylko w pewien sposób kontynuują dzieło i ‘zdobycze’ rewolucji seksualnej z lat 60. ubiegłego wieku. Ale czy teraz to wciąż wyraz wolności i samorealizacji albo zaspokajania naprawdę swoich potrzeb?” (s. 29). Czy w Polsce w latach 60. była rewolucja seksualna? Gwałtowne zmiany obyczajowości seksualnej to w naszym kraju raczej początek XXI wieku.

- “mimo delikatności przedmiotu obserwacji od lat 90. XX wieku liczba badań nad dziecięcą seksualnością systematycznie rośnie. Jest to wynik z jednej strony popularności zagadnienia, z drugiej –rosnącego doświadczenia w zakresie prowadzenia badań nad seksualnością dziecka” (s.174). Jak to się ma do “deficytu badań nad seksualnością dzieci i młodzieży” o którym Autorka słusznie pisze we wstępie?

Pisząc o wzroście udziału nieletnich wśród sprawców przestępstw seksualnych Pani K. Nowak nie dostrzega tego, że w ostatnich latach penalizacji zostało poddanych szereg zachowań związanych z wykorzystaniem systemu teleinformatycznego lub sieci telekomunikacyjnej.

W rezultacie otrzymujemy raczej przegląd, sprawozdanie z lektur podjętych przez Autorkę w związku z przygotowaniem dysertacji, niż spójne wprowadzenie teoretyczne, w którym podejmuje się zagadnienia kluczowe dla przedmiotu badań własnych, niezbędne do poprawnej konstrukcji założeń metodologicznych. Natomiast, pomimo obszerności tej części dysertacji, można odczuć niedosyt jeśli chodzi o wykazanie relacji pomiędzy zaburzeniami zachowania a ryzykownymi zachowaniami seksualnymi (co było niezbędne do przyjęcia uzasadnionych założeń metodologicznych), a także o charakterystykę ryzykownych zachowań seksualnych nastolatków we wczesnej fazie adolescencji (w tym wieku były wszak osoby badane).

Ocena poprawności założeń metodologicznych rozprawy

Pani Karolina Nowak w rozdziale poświęconym metodologicznym założeniom badań własnych zaprezentowała: podstawy teoretyczne badań, paradygmat przyjęty w badaniach, strategię badań, ich przedmiot i cele, problemy badawcze, zastosowaną metodę, techniki i narzędzia badawcze wykorzystane w badaniach, dobór próby oraz organizację i sposób prowadzenia badań.

Przyjęte założenia i większość konstruktów metodologicznych nie budzi wątpliwości. Na uwagę zasługuje zwłaszcza przyjęcie koncepcji ścieżek rozwoju patologii (*developmental pathways*) A. Picklesa i J. Hilla jako teoretycznej podstawy badań własnych. To bardzo trafna decyzja, która pozwoliła Autorce na zaprojektowanie badań opartych na założeniu, że rozwój zaburzeń zachowania, w tym ryzykowanych zachowań seksualnych jest wzajemnie sprzężony i zdeterminowany przez mechanizmy warunkujące ścieżki (nie odzwierciedla tego natomiast „rama pojęciowa do problemów” zaprezentowana na rys. 1).

Dużym walorem procedury badawczej zastosowanej przez Autorkę było także uwzględnienie zasad etyki obowiązujących przy realizacji badań dotyczących seksualności, tj., między innymi, uzyskanie jednoznacznej zgody osób badanych oraz zapewnienie im anonimowości. Dodatkowo badana młodzież miała możliwość podjęcia indywidualnej terapii po zakończeniu badań, a rodzice badanych otrzymali propozycję spotkań na dodatkowych konsultacjach ze specjalistą zarówno w trakcie, jak i po przeprowadzeniu badań.

Wątpliwości wzbudza natomiast sposób zdefiniowania przez Panią K. Nowak kluczowych pojęć, tj. ryzykownych zachowań seksualnych oraz zaburzeń zachowania. Przyjęcie za podstawę badań wybranych definicji z literatury przedmiotu, zamiast podjęcie próby skonstruowania definicji operacyjnych, sprawia, że trudno zrozumieć wywód Autorki prezentowany w dalszych częściach opracowania, gdyż zakres tych pojęć określony w przywoływanych definicjach w dużej mierze pokrywa się:

- „ryzykowne zachowania seksualne są rozumiane jako zachowania sprzeczne z powszechnie uznanymi normami społecznymi, obyczajowymi, prawnymi, zdrowotnymi, przynależącymi do danej grupy wiekowej”
- „zaburzenia zachowania są rozumiane jako odchylenia od normy definiowanej jako zasady moralne, obyczaje i zwyczaje przyjęte w danym środowisku”.

Można też mieć wątpliwości co do określenia „formy zachowań seksualnych”. Wg Autorki są to: zachowania, które są problematyczne lub krzywdzące, kompulsywne, utrzymywane w tajemnicy, wymuszone lub poniżające, związane z użyciem siły, nieadekwatne do wieku i etapu rozwoju dziecka, sygnalizują konieczność zapewnienia natychmiastowej ochrony i/lub udzielenia dodatkowej pomocy”. Czy są to “formy zachowań” czy raczej kryteria ich wyłaniania? Czy „utrzymywanie w tajemnicy” jest przesłanką, aby uznać zachowanie seksualne za ryzykowne?

Pani Karolina Nowak w sposób poprawny skonstruowała problemy badawcze, trafnie, uwzględniając przyjętą podstawę teoretyczną, sformułowała problem główny: Jakie są indywidualne ścieżki prowadzące do pojawienia się ryzykownych zachowań seksualnych u badanej młodzieży z zaburzeniami zachowania? Trudno jednak uznać za poprawne pytanie badawcze 10. problem szczegółowy: Jakie można wyprowadzić wskazania w zakresie oddziaływań korekcyjnych i wychowawczych w stosunku do młodzieży z zaburzeniami zachowania przejawiającymi ryzykowne zachowania seksualne?

Jako trafne należy ocenić decyzje dotyczące wyboru metody badawczej, z uznaniem można się odnieść do szerokiego zestawu zastosowanych technik badawczych. Wątpliwości wzbudza natomiast ograniczenie badań nastolatków do wypełnienia Kwestionariusza Agresywności Młodzieży. Reaktywność Emocjonalna - KAM RE 1. Wydaje się (przy zrozumieniu wszystkich uwarunkowań, także aspektu etycznego), że to właśnie oni (a nie tylko obserwujący ich dorośli) byłiby najrzetelniejszym źródłem informacji o podejmowanych przez nich ryzykownych zachowaniach seksualnych. Dorośli mogli informować jedynie o tych zachowaniach, które zostały ujawnione. Biorąc pod uwagę specyfikę badanej aktywności, racjonalnym wydaje się stwierdzenie, że nastolatkowie zrobili wiele, aby dorośli, także rodzice, nie dowiedzieli się o podejmowanej przez nich aktywności seksualnej.

Dyskusyjne wydaje się także zastosowanie dodatkowych narzędzi badawczych: Inwentarza zachowań seksualnych (przed okresem dojrzewania) M. Zielonej-Jenek i A. Chodeckiej oraz Inwentarza ryzykownych zachowań seksualnych (w wieku dojrzewania) autorstwa K. Nowak. Autorka twierdzi, że: „zastosowane inwentarze uchroniły osoby udzielające odpowiedzi przed formami psychicznego dyskomfortu związanymi z dookreśleniem podejmowanych zachowań seksualnych, a tym samym

zakwalifikowaniem ich do ryzykownych form zachowań seksualnych". W odniesieniu do pierwszego z tych narzędzi zapewne dałoby się obronić tę tezę, gorzej wypada narzędzie skonstruowane przez Autorkę, bowiem znajdujemy w nim wiele opisów zachowań na których zaobserwowanie (bądź pozyskanie o nich wiedzy) rodzice nie mają szans (np. „rozmawia wulgarnie z przewagą treści seksualnych na czatach i komunikatorach”), opisów niejednoznacznych (np. „próbuję ubiorem nad wyraz podkreślić swoją seksualność”) czy też wymagających dodatkowej informacji / pozyskania wiedzy (np. „dokonał seksualnego wykorzystania zależności art. 199”).

Sposób prezentacji i analizy materiału badawczego

Obszerny rozdział poświęcony analizie danych jakościowych jest niewątpliwie najlepszą częścią dysertacji. Autorka w sposób kompetentny prezentuje wyniki badań oraz poddaje je analizie. Zwraca uwagę na konsekwentne stosowanie przyjętego schematu analizy w odniesieniu do poszczególnych osób badanych, wykorzystywanie różnych źródeł informacji, próba ukazania procesu rozwoju zaburzeń zachowania, w tym pojawiania się ryzykownych zachowań seksualnych, uwzględnienie bardzo licznych uwarunkowań. Przyjęta przez Panią Karolinę Nowak podstawa teoretyczna zdała bardzo dobrze egzamin w toku omawiania i analizy danych jakościowych, pozwoliła jej na rekonstrukcję „ścieżek rozwoju patologii” w odniesieniu do sześciu badanych osób. Zwraca uwagę na wykorzystywanie zróżnicowanych technik prezentacji i analizy danych jakościowych. Atutem tego fragmentu dysertacji jest stworzenie schematów „sieci przyczynowych” oraz rysunków obrazujących przebieg ścieżki rozwoju poszczególnych osób badanych z uwzględnieniem występujących czynników warunkujących zachowania oraz znaczących wydarzeń do 3. roku życia. Pozwalają one zwizualizować występowanie ważnych czynników / wydarzeń związanych z powstawaniem i rozwojem zaburzeń zachowania i osadzić je na trajektorii życia badanych nastolatków. Autorka podejmuje także ciekawą próbę skonstruowania typologii oraz propozycji modeli oddziaływań wychowawczo-korekcyjnych wobec młodzieży z zaburzeniami zachowania przejawiającej ryzykowne zachowania seksualne.

Co do proponowanych przez Panią K. Nowak oddziaływań resocjalizacyjnych wobec poszczególnych osób badanych, to są one dość schematyczne i w dużej mierze oparte na metodach i technikach terapii kognitywno-behawioralnej, która zakłada zwiększenie szans na zmianę konstruktów poznawczych badanego, jego sposobu myślenia i zachowania. Odnosi się wrażenie, że Autorka nie bierze pod uwagę innych

metod i technik oddziaływań stosowanych w resocjalizacji. Być może wynika to z przyjętej przez nią filozofii wychowania, gdyż w innym miejscu pracy pisze o „błędnych – kontrolujących, karzących, zastraszających, izolujących (...) reakcjach bliskiego otoczenia na przejawiane ryzykowne zachowania seksualne oraz zaburzenia zachowania” (s. 489).

Ocena poprawności strony formalnej dysertacji

Praca została starannie opracowana, ma przejrzysty układ i strukturę. Tekst został dobrze sformatowany. Autorka operuje poprawnym, komunikatywnym językiem. Walorem opracowania jest zastosowanie przez Autorkę różnorodnych form porządkowania i wizualizacji danych: tabel, schematów, rysunków i diagramów.

Niestety w pracy zdarzają się ewidentne błędy w treści przypisów, np. w przypisie 31 (s. 23) Autorka odnosi się do wcześniej przytoczonej pozycji K. Imielińskiego, natomiast w tekście umieszcza odwołanie do opracowania A. Machaja, M. Roszak oraz I. Stankowskiej, w przypisie 246 (s. 110) odwołuje się do opracowania M. Filara, Pornografia. Studium z dziedziny polityki kryminalnej, Toruń 1977, s. 121), natomiast w tekście prezentuje badania S. Grzelaka z 2013 i 2017. Bywa też odwrotnie – tekst pracy zawiera błędy, natomiast przypis jest poprawny, np. „M. Kurzępa zdefiniowała ją jako prostytutkę aspiracyjną” (s. 24), w przypisie – poprawnie – odwołanie do publikacji Jacka Kurzępy. Ponadto, w niektórych przypisach, np.: 232, 264, 276, 290, 301 i 345 występują braki w opisie bibliograficznym – pominięto zakres stron na których pomieszczono przywoływane artykuły z czasopism.

Uwagi podsumowujące

Uważam, iż tematykę dysertacji wybrano trafnie. Ryzykowne zachowania seksualne młodzieży z zaburzeniami zachowania to problem ciekawy, ważny poznawczo. W Polsce nie prowadzono dotychczas gruntownych badań w tym zakresie. Wyniki badań prezentowane przez Autorkę można uznać za wartościowy materiał źródłowy, mogący być punktem wyjścia do dalszych analiz: psychologicznych, seksuologicznych i pedagogicznych. W swojej pracy Pani mgr Karolina Nowak prezentuje podjęty problem korzystając z trafnie dobranej, także obcojęzycznej literatury. Autorka wykorzystuje w dysertacji swoje doświadczenia zawodowe, zwłaszcza te które wiążą się z prowadzeniem terapii adolescentów. Olbrzymia objętość

pracy, zwłaszcza nadmierne rozbudowanie części teoretycznej, sugeruje problem z analizą, syntezą oraz klarownym wnioskowaniem.

Reasumując, dysertacja Pani mgr Karoliny Nowak, przy wszystkich zgłaszanych w niniejszej recenzji uwagach, jest opracowaniem naukowym, które spełnia podstawowe kryteria uwzględniane przy ocenie pracy doktorskiej. Autorka w sposób konsekwentny realizuje przyjęty projekt badawczy. Atutem dysertacji jest sprawnie zrealizowana analiza zgromadzonego materiału badawczego.

Praca jest dowodem na posiadanie przez Autorkę kompetencji niezbędnych do tworzenia i realizacji projektów badawczych. Zagadnienie przedstawione w dysertacji jest ważnym problemem naukowym. Uzyskano wartościowe rezultaty badawcze, które mogą być podstawą do konstruowania dalszych projektów badawczych. Można stwierdzić, że rozprawa doktorska Pani mgr Karoliny Nowak stanowi samodzielne rozwiązanie problemu naukowego zawartego w jej tytule oraz świadczy o posiadaniu przez Autorkę ogólnej wiedzy teoretycznej z zakresu pedagogiki, psychologii i seksuologii rozwojowej.

Na podstawie dokonanej oceny rozprawy doktorskiej „Ryzykowne zachowania seksualne młodzieży z zaburzeniami zachowania. Analiza indywidualnych przypadków w perspektywie oddziaływań korekcyjnych i wychowawczych”, stwierdzam, że dysertacja spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jednolity: Dz. U. 2003 nr 65 poz. 595) i przedstawiam wniosek o dopuszczenie Pani mgr Karoliny Nowak do dalszych etapów przewodu doktorskiego.